

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2017

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

PFESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
5. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
7. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.
8. Ni eletshedzwa lwa tshothe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: Henefha kha minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Henefha kha minetse ya 20	
KHETHEKANYO YA C: Henefha kha minetse ya 50	
9. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1: PHUROSА**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**VHATHU KHA VHA HUMELE HA HAVHO**

1	Huna vhathu vhanzhi vho dzulaho hune a si hone vhubvo ha vhomakhulukuku wavho. Tsho dinaho kha vhanwe ndi u tsiruwa kha lino vha songo amba vhubvo havho. Vhe vha amba, zwo riwalwa na fhasi, vha dovha vha si dzule vhe mbaa! Vha vha kha nndwa ya u toda mavu avho murahu. Zwi khou itea zwino nga nthani ha muvhuso wa demokirasi. Muthu muwe na muwe u na panelo dza u dzula hune a funa.	5
2	Izwi a zwo ngo leluwa. Hafhu ayo mavu o vha o no vha mabulasi a vhatshena ngeno vhanvha vha vho iswa ho omelelaho hune mvula ya kala u na. Vho sia shango lavho lo nonelelaho na madi a vhugubugubu. A vho ngo zwi funa ngauri vho tuwaho vho vha vha tshi khou gungula. Khamusi vho tuwisa nga mbilu vhutungu, zwi dihwa nga nnyi?	10
3	Demokirasi yo thusa vhanzhi vhe vha fhurwa vhubvo havho ho nonelelaho. Hune mvula a i tou rabelelwa. I na nga tshifhinga zwisima zwa bvisa a difhelelaho, milambo ya vha vhugubugubu ngeno daka lo dalafhala zwavhudi izwi zwa vho wanwa nga vhatinda vhe vha tou da vha tshi bva henengeo.	15
4	A zwi khou leluwa u wana mavu murahu. Thaidzo ya u thoma, u a wana hu tea u sumbwa mavhida a vhe vha vhulungwa khamusi na zwiwe zwiga zwa vhatu vha tshifhinga tshenetshila. Zwa sa ralo, ndi hone vhatu vho lovha.	20
5	Thaidzo ya vuvhili, ndi ya musi vhatshena vhanvha vha khou dzula kha ayo mavu vha tshi rengisa nga masheleni a si na vhukono.	
6	Muvhuso arali nangoho ho wanala vhanzani, u a badela rabulasi vhanvha vha mavu vha a wana murahu. Thundu yothe i re bulasini ya newa vhaifa uri vha i shumise kha u bveledzisa ayo mavu.	25
7	Vha mashudu ndi avho vhanvha vha wana miri ya mitshelo vha sii reme, vha isa phanda na u i thogomela kha i tshi vha hone vha wana masheleni a si na vhukono. Ndu vha hirisa ya dzhena nga thungo dzothe. Hafhu vhanvha vha shuma ndi vhanvha vha vhanvha mavu.	

8	Vhathu namusi vha khou tendeleka vha tshi ri a hu na mishumo ngeno hu na mashango a havho o bveledzwaho zwavhuḍi nga vhatshena. Nga u shaya ndivho na u sa londa, vha a tambula, vhaiḿwe vho talifhaho vha vha dzhieḽe vho ruda mato. Vha hone namusi vhane vha khou tou shuma zwavhuḍi vha ḍi fanā na vha re henengeo vhurwa na u vha fhira vha vha fhira.	30 35
9	Vha vhubva vha ḍivha hone, vho itaho mbilo, ngeno vha si na nala. Shango la vhuḍi la ndimo la kundwa vha bveledzi. Zwino ndi tshifhinga tsha u bveledza he vhomakhulukuku vha ri siela. A si makhuwani hune vhatu vha do wana hone zwivhuya fhedzi. Vhaiḿwe vho dzula kha ludzula vha khou kapula mapfura.	40
10	Arali rabulasi o sia phuka, vho wanaho mavu vha si vhe vho wana nama. Vho talifhaho vha dzi itela luhura lwo khwathaho, dza dzwala, vha rengisa nga tshifhinga tsho teaho tshelede ya dzhena kha tshikwama tsha vhalaiḽa. Vhane vha khou shuma vha dovha vha holelwa ngayo ya dovha ya bveledzisa na fhethu afho.	45
111	Vhathu vhanzhi vho itaho mbilo ya mavu vha bveledzisa shango sa mbuelo ya hone. Fhethu hunzhi u wana ho fhatwa dzibada na dzikilini. Vhadzulapo vhanzhi vha a vhuḽwa nga mbilo ya mavu. Mahayani u wana hu mupfufhi u si mphire vhatu vha tshi humbula he vha bebiwa hone nga u vhona mveledziso dzo no khou itwa kha zwiḿwe zwisi nga mulandu wa yone mbilo ya mavu.	50
12	Matshudeni manzhi vha wana ndambedzo ya dzibasari, ngeno vhana vha zwishai vho phasaho nga dzinaledzi vha tshi iswa magudedzini na dziyunivesithi nga fhedzi. Tshi no takadza ndi uri mbilo ya mavu i vhuḽwa miḽa na lushaka nga u angaredza.	55
13	Ndi zwa ndeme u ḍivha vhubvo hashu ngauri hu na lupfumo luhulu. Zwanda zwe ra newa kha zwi shume u bveledza mavu a vhomakhulukuku. Ro tou dzhiḽwa, kha ri vhuḽelele. A zwo ngo tea rabulasi a tshi liliswa kha mavu a si awe.	

[Zwi bva kha thimu ya vhalingi]

- 1.1 Ndi lini he vhatu vha thoma u ita mbilo ya mavu? (1)
- 1.2 Ndi tshini tshi no itisa uri vhaiḿwe vha si humele kha mavu a havho. (2)
- 1.3 Ndi tshigwada tshifhio tsha vhatu tsho fhuraho vhaḽe vha mavu? Tikedzani. (2)

- 1.4 Muhumbulo muhulwane wa phara 9 ndi ufhio? (2)
- 1.5 Vhambudzani ndivho ye vhathu vha vha vhe nayo nga tshifhinga tsha kale na nga tshifhinga tsha zwino tsha demokirasi ro sedza mbilo ya mavu. (2)
- 1.6 Masiandaitwa ane a bvelela nga u sa nekeda vha vha mavu vhubvo havho ndi afhio? (2)
- 1.7 Talutshedzani uri ndi ngani muiwali a tshi khou lwa na vhathu vha si na mushumo na mabulasi e vha a wana? (2)
- 1.8 Zwivhuya zwine vhathu vha zwi wana kha mbilo ya mavu ndi zwifhio? (2)
- 1.9 Talutshedzani uri ndi ngani vhorabulasi vha sa tei u newa tshelede musi vha tshi humisela mavu murahu kha vha vha. (2)
- 1.10 Muiwali u amba mini a tshi ri 'hune mvula ya tou rabelelwa' no livhanya na mafhungo aya. (2)
- 1.11 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo nedzawo.
He vhathu vha tuwa hone hu vhidzwa ...
- A shango lo omelelaho.
B mabulasi.
C dzithavhani.
D doroboni. (1)
- 1.12 Zwa mbilo ya mavu nga vharema zwi a tendisea? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.13 Nga kuhumbulele kwanu, ni vhona zwo tea naa mulayo u tshi dzhenelela kha zwa mbilo ya mavu? Tikedzani phindulo yanu. (2)

Talelani tshifanyiso uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha: Inthanethe]

- 1.14 Bulani khombo MBILI dzine dza nga wela vhadzulapo vha afho fhethu. (2)
- 1.15 Mufumakadzi o imaho ntha ha buroho u khou ita mini? Talutshedzani. (2)
- 1.16 Vhudipfi hanu nga ha itshi tshifanyiso ndi vhufhio? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vha Mhasho wa pfunzo dza fhasi vho dalela tshikolo tsha hanu u pfumbudza vhagudiswa nga ha **zwine zwa nga thusa uri vha phase milingo yavho.**

Vhalani mafhungo (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u n'wala mbuno dza SUMBE nga ha zwine zwa nga thusa vhagudi u phasa milingo yavho.

NDAELA

1. N'walani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho, nga ha zwine zwa nga thusa vhagudi u phasa milingo yavho.
2. Tshivhalo tsha maipfi TSHI SONGO PADA 70.
3. Nomborani mafhungo anu u bva kha 1 u ya kha 7.
4. N'walani mbuno NTHIHI kha fhungo liiwe na liiwe.
5. Shumisani maipfi ANU.
6. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yanu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**ZWINE ZWA NGA THUSA VHAGUDI U PHASA MILINGO YAVHO**

Tshifhinga tsha milingo ndi tshi kondaho kha vhagudi. Nzudzanyo dza milingo dzi vhangana mutsiko. U lwa na mutsiko uyu vha fanela u tevhela ndila idzi u dilugisela mulingo.

Vhana vha fanela u thetshesela musi mudededzi a tshi funza. Zwi thusa musi a tshi vhala, u a kona u pfesesa hu si na vhuleme. Mulingo u tshi swika u vha a si na mutsiko.

Vhana vha tea u vha na tsumbatshifhinga ya u vhala. I thusa u langa tshifhinga na kushumele zwi tshi ya nga thero. Zwenezwo vhana vha a thusea uri vha kone u vhala thero dzothe nga u lingana.

Zwothe zwi thithisaho kha u vhala sa thingothendeleki, radio na zwiwe zwi fanela u tutshelwa. Vhana vha fanela u vhala fhethu ho teaho hu si na zwithithisi.

Vha sa athu u thoma u vhala vha fanela u la ngauri zwiliwa zwi a thusedza kha muhumbulo uri u shume zwavhudi.

Vha fanela u la zwiliwa zwi re na pfushi ngauri zwi ita uri muthu a dzule o takala nahone a shume zwavhudi.

U la lwo linganelaho zwi thusa uri vha si kumedze musi vha tshi khou vhala. U sa kumedza zwi ita uri vha vhale tshifhinga tshilapfu na u vhala zwinzhi

Zwiñwe zwa ndeme ndi u talatadza musi vha tshi vhala. Notsi dze vha diitela dzi pfesesea u fhira bugu. Izwi zwi thusa uri vha si hangwe zwe vha vhala.

Vhagudi vha fanela u ita ngoma madzula wo vhamba mulingo u tshee kule. Ndaela idzi dzi vhangana mvelele dzavhudi.

[Zwi bva kha thimu ya vhalingi]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO**

Talelani khungedzelo uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D**VHUDELE DECOR**

Dzindele kha u nakisa minyanya.

- Ndi riṅe FHEDZI vhane ra nga nakisa munyanya wavho wa vha wa maṭhakheni.
- Ndi nnyi a sa ṭoḍi zwithu zwa mateletele?
- Minyanya yoṭhe ri i shandukisa ya vha i ṭhompheaho.
- Vha ri vhudza zwine vha ṭoḍa ra vha itela.
- Mitengo yashu a i ḷisi mbilu.
- Na luafhulelo lu hone (tenda vha vha vho bvisa diphosithi.)
- Ri wanala Biaba tsini na vhengele ḷa Ellerines.
- Ndi Swondaha fhedzi hune ra si vule.

[Tshi bva kha: Inthanethe]

- 3.1 Ndivho ya khungedzelo iyi ndi ifhio? (2)
  - 3.2 Ndi ngafhi he mukungedzeli a shumisa mbudziso i sa ṭoḍi phindulo? O vha a tshi khou itela mini? (2)
  - 3.3 Sumbedzani ndeme ya u shumiswa ha fonto ṭhukhu afho kha khungedzelo. (2)
  - 3.4 Iphi 'FHEDZI' ḷi bvisela khagala zwifhio kha khungedzelo iyi? (2)
  - 3.5 No sedza tshifanyiso tshire kha khungedzelo iyi, ni vhona khungedzelo iyi i tshi nga alusa bindu ḷa avha vhatu naa? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- [10]**

MBUDZISO 4: KHATHUNI

Talelani khathuni uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

[Tshi bva kha: Inthanethe]

- 4.1 No sedza kha khathuni iyi, hu sumbedza hu hayani. Sumbedzani tshithu TSHITHIHI fhedzi tshi no khwathisedza izwi. (1)
- 4.2 Vhushaka ha vhatu vha re kha khathuni ndi vhufhio? Tikedzani. (2)
- 4.3 Zwi no sumbedza uri muthu wa munna a re kha khathuni u khou humbela pfarelo ndi zwifhio? (2)
- 4.4 Nangani phindulo yone kha mutevhe wo nekedzwaho. Mufumakadzi a re kha khathuni o ...
- A takala.
B mangala.
C sinyuwa.
D tshuwa. (1)
- 4.5 Mulaedza u no khou fhiriswa nga khathuni iyi ndi ufhio? (2)
- 4.6 Arali hu inwi ni re kha nyimele i re kha khathuni no vha ni tshi nga ita mini? (2)

[10]

MBUDZISO 5: PHUROSА

- 5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

1	Muthu ndi muthu nga muñwe. Muthu arali a dzula a ethe u vhulahwa nga vhuludu. Zwikoloni vhagudi vha vha vho kuvhangana nga vhunzhi. Ndi henefha hune vha fanela u diphina hone nga u tshilisana zwavhudi. Hu na vhagudi vhanzhi vhane vha tshila vha songo vhofholowa nge vhañwe vha si vha fare zwavhudi.	5
2	Vhagudi vhane vha diita dzindele dza u nyefula vhañwe vha vusa pфирiri dzi si na vhukono zwikoloni. U nyefulana hu anzela u fhela nga vengo kana dzinndwa. U wana mugudi a tshi nyefula muñwe nga vhabebi, kuambarele, vhushai na zwiñwevho. Ndowelo ya u nyefulana a si ya vhuđi. Zwikoloni hu nga difhela muñwe na muñwe arali vhagudi vha bva kha ndowelo heyi mmbi.	10
3	<u>Mulayo wa shango u lwa na vhufobvu nga nungo dzothe.</u> Fhedzi henefha zwikoloni vhagudisi vha tangedza milandu minzhi ine vhañwe vhagudi vha vhiga uri vho tswelwa zwishumiswa zwavho sa dzibugu, dzipeni na zwiñwe. Muthu a tshi tswa u vha a khou vhaisa muñwe.	15
4	Vhagudi vhane vha tswa zwishumiswa zwa vhañwe henefha zwikoloni, na musi vho no bva zwikoloni vha di isa phanda na vhufobvu havho. Vhañwe vha a huvhadzwa kana u vhulahwa vhe kha vhutshinyi honohu. Vhunzhi ha vhatu vha re thumbuni ya lukhohe ndi mafobvu.	20

[Zwi bva kha vhalingi]

- 5.1.1 Topolani dzina khumbulelwa kha phara 1. (1)
- 5.1.2 Kha phara 3 topolani pfanywa ya ipfi: Vhuvhava. (1)
- 5.1.3 Neani thangi ya ipfi lo swifhadzwaho kha phara 2. (1)
- 5.1.4 Nangani phindulo yone kha mutevhe wo nekedzwaho. Ipfi: Zwikoloni ndi lidadzisi la ... (1)
- A digirii.
- B maitele.
- C mbalo.
- D fhethu.

- 5.1.5 Shandukisani fhungo li tevhelaho li vhe liambaita: Muthu u vhulahwa nga vhuludu. (2)
- 5.1.6 Isani fhungo lo talwaho nga fhasi kha phara 3 kha tshifhinga tshi daho. (2)
- 5.1.7 Kha phara 2, hu na ipfi lo khakheaho mupeleto. Inwi li topoleni ni dovhe ni vhumbe fhungo ngalo no li lulamisa. (2)
- 5.1.8 Hu na litaluli kha phara 2, li topoleni ni dovhe ni vhumbe fhungo ngalo. (2)
- 5.1.9 Hu na liidioma kha phara ya vhuṅa, li topoleni ni nee na thalutshedzo yalo. (2)

- 5.2 T̂alelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o d̂isendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G

Muthusa muphuresidennde Vho Cyril Ramaphosa vho avhelwa digirii ya vhudokotela ha milayo ya khuliso nga Yunivesithi ya Venda nga dzi 23 Khubvumedzi 2016. D̂uvha ilo wo vha u tshi ri muthu wa lifha. Ho vha hu tshi di vha na matshudeni ane na one a khou ambara nga ilo d̂uvha. Kha matshudeni ayo ho vha ho d̂alesa vhasidzana vhunga vhatukana vha tshi shavha tshikolo.

[Tshi bva kha: Inthanethe]

- 5.2.1 Topolani he muniwali a sedza zwithu nga ito lithihi mafhungoni aya ni dovhe ni tikedze uri ndi ngani o sedza zwithu nga ito lithihi. (2)
- 5.2.2 Topolani lina nedzi afho mafhungoni ni dovhe ni nee na thalutshedzo yalo. (2)
- 5.2.3 Shumisani ipfi la homonimi 'd̂uvha' u vhumba mafhungo mavhili a pfalaho. (2)
- [20]

T̂HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40
MARAGAGUTE: 80